

Kulikowski, Roman

Rolnictwo Kurpi

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 12, 112-130

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROMAN KULIKOWSKI

Rolnictwo Kurpi

Specyficzny pod wieloma względami teren Kurpiowszczyzny stanowi interesujący obiekt badań naukowych. Z uwagi na dużą odrębność regionalną i naturalną izolację tego obszaru, wykształciło się tu wiele elementów odrębnej kultury - w tym w budownictwie (finezynna ornamentyka), w tkactwie (słynne hafty kurpiowskie), zdobnictwie itp., które zachowały się do dziś. Mniejszym zaś zainteresowaniem badaczy cieszyło się rolnictwo tego obszaru. Przez wiele wieków ustępowało ono takim zajęciom jak: myślistwo, bartnictwo czy smolarstwo. Rolnictwo zaczęło wkraczać na Równinę Kurpiowską dopiero w drugiej połowie XVII w. wskutek napływu na te tereny ludności rolniczej, głównie z Mazowsza. Początkowo zajmowało ono doliny licznie występujących tu dopływów rzeki Narwi: Orzyca, Omulwi, Rozogi, Szkowy i Pisy, a następnie coraz intensywniej karczowanych borów sosnowych Puszczy Zielonej.

1. Warunki naturalne rolnictwa i użytkowania zieleni

Wysokie walory krajobrazowe Kurpiowszczyzny z racji na jej dużą lesistość (blisko 35% powierzchni ogólnej Kurpi zajmują lasy), licznie występujące tu rzeki z rozległymi powierzchniami łąk i pastwisk w ich dolinach a także wspomniane wyżej częste elementy kultury ludowej tego obszaru nie korespondują pozytywnie z bardzo niską oceną jego rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Dominują tu mianowicie mało urodzajne gleby bielcowe, wytworzone na piaskach luźnych, obejmując obszary równin położonych między dolinami rzek. W samych dolinach przeważają gleby torfowe, najczęściej wytworzone z torfów niskich, a w dolinie rzeki Omulwi gleby mułowo - bagienne i murszowe. Pod względem żyzności są to gleby słabe i bardzo słabe - tworzące kompleksy żytnie słabe i żytnie bardzo słabe (M. Strzemiński, T. Witek 1978). Do najniższych w skali kraju należy tu także wartość ogólnego wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej¹ wynosząca poniżej 40 punktów w gminach: Turośl, Łyse

---

¹ Jest to opracowana przez Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach, syntetyczna ocena przyrodniczych warunków produkcji rolnej, wyrażona przy pomocy umownie przyjętej bonitacji punktowej gleb, agroklimatu, rzeźby terenu i stosunków wodnych.

i Zbójna oraz 40 - 45 punktów w pozostałych gminach badanego obszaru - przy średniej krajowej wynoszącej 66.6 punkta (por. też ryc. 1). Korzystną zaś cechą rolniczej przestrzeni produkcyjnej jest na Kurpiach mało urozmaicona rzeźba terenu, chociaż nieuregulowane stosunki wodne, zwłaszcza na obszarze nisko położonych i trwale zabagnionych dolin rzecznych, utrudniają użycie maszyn do prac polowych - głównie koszenie i sprzęt siana.

Cecha charakterystyczna badanego obszaru jest rolno - leśny kierunek użytkowania ziemi. Użytki rolne zajmują tu 59,6% ogólnej powierzchni (60,2% w całym kraju), a lasy stanowią około 34% (28% średnia dla kraju). Cecha bardzo specyficzną badanego obszaru jest bardzo wysoki udział trwałych użytków zielonych w ogólnej powierzchni użytków rolnych wynoszący 53,0% (21,6% w kraju), a w gminach: Lelis i Turośl udział ten wynosi nawet około 60%. Są to głównie łąki, choć udział pastwisk jest tu także bardzo wysoki i wynosi około 20% ogólnej powierzchni użytków rolnych tego terenu (8,4% w kraju). Pozostałe obszary (6,2% ogólnej powierzchni) to w znacznej mierze nieużytki - są to głównie obszary trwale i nadmiernie nawodnione i zabagnione oraz wody, tereny osiedleńcze, komunikacyjne i inne.

Dominującym kierunkiem użytkowania gruntów ornych, obejmującym cały teren Kurpiowszczyzny jest kierunek zbożowy - żytni z udziałem ziemniaków a w niektórych gminach z udziałem ziemniaków i polowych pastewnych. Zboża zajmują tu ponad 62% ogólnej powierzchni zasiewów, a w gminach Lelis i Turośl ich udział przekracza nawet 65%. Wśród zbóż dominuje żyto zajmując około 60% powierzchni obsiewanych zbożowymi. spośród pozostałych upraw polowych dużym udziałem w ogólnej powierzchni zasiewów charakteryzują się ziemniaki (21,8%), które w gminie Baranowo, gdzie ich udział jest największy zajmują ponad 25% powierzchni zasiewów (15,5% w kraju).

2. Chów zwierząt gospodarskich

Do struktury rolniczego użytkowania ziemi na Kurpiach nawiązują kierunki chowu zwierząt gospodarskich. Kierunki te określono na podstawie danych z 1988r.², dotyczących struktury stada produkcyjnego (bez koni), określonej w jednostkach przeliczeniowych - sztukach dużych³. W północnych gminach badanego obszaru: Czarnia, Myszyniec, Lyse, Baranowo, Turośl i Kadzidło występuje kierunek wybitnie bydłocy z nieznacznym udziałem trzody chlewnej

² W opracowaniu tym wykorzystano materiały statystyczne i kartograficzne opracowane przez mgr A. Dziewulską.

³ 1 sztuka duża jest jednostką przeliczeniową odpowiadającą 500 kg żywej wagi różnych gatunków zwierząt gospodarskich.

(B5 + T1), a w gminach południowych: Olszewo-Borki, Lelis i Zbójna występuje kierunek bydłocy ze znacznym udziałem trzody chlewnej (B4 + T2), bardzo charakterystyczny dla większości gmin położonych w Polsce środkowej.

Pod względem obsady stada produkcyjnego, liczonej w sztukach dużych na 100 ha użytków rolnych (ryc. 2) badany teren reprezentuje poziom nieco poniżej przeciętnej krajowej i waha się od 60 do 70 sztuk dużych na 100 ha użytków rolnych (przeciętna dla kraju w 1988 r. wynosiła 70,3 sztuk dużych). Najniższą zaś obsadę zwierząt gospodarskich zanotowano w tym roku w gminie Zbójna (poniżej 60 sztuk dużych).

W chowie bydła, który jest na Kurpiach dominującym kierunkiem chowu zwierząt przeważają kierunki mleczno - mięsne i mleczny⁴, a obsada bydła, w sztukach rzeczywistych, w większości gmin badanego obszaru waha się od 70 do 80 sztuk na 100 ha użytków rolnych, a jedynie w gminie Zbójna jest znacznie niższa i w 1988r. wynosiła zaledwie 55 sztuk na 100 ha użytków rolnych.

Kurpie są obszarem dość zróżnicowanym pod względem rozmiarów i kierunków zmian w pogłowie bydła, które następowały w latach 1978 - 1988. W gminie Turośl na przykład zanotowano dość znaczny wzrost obsady bydła w tym okresie wynoszący ponad 15 sztuk na 100 ha użytków ornych, minimalny wzrost (po około 2 sztuki na 100 ha) miał miejsce w tym czasie w gminie Baranowo. W pozostałych gminach Kurpiowszczyzny zanotowano natomiast minimalny spadek pogłowia bydła - do 5 sztuk na 100 ha użytków rolnych.

Chów trzody chlewnej stanowi na badanym obszarze kierunek uzupełniający. Obsada trzody chlewnej, liczona w sztukach rzeczywistych na 100 ha użytków rolnych, jest tu więc bardzo niska i w większości gmin badanego obszaru wynosiła w 1988r. poniżej 60 sztuk (105 sztuk - średnia dla tego roku w kraju). Był to ponadto obszar bardzo silnego spadku pogłowia trzody chlewnej, który dokonał się w latach 1978 - 1988. Spadek ten, jeśli chodzi o jego rozmiary, był zgodny z tendencją ogólnokrajową i był wynikiem zdecydowanej pogarszającej się opłacalności trzody chlewnej, która wystąpiła szczególnie ostro w drugiej połowie tego okresu. W gminach: Lyse, Myszyniec, Czarnia oraz Kadzidło i tak już stosunkowo niska obsada trzody chlewnej zmniejszyła się w ciągu cytowanego wyżej dziesięciolecia o ponad 30 sztuk na 100 ha użytków rolnych, a tereny pozostałe Kurpi należały do obszarów o największym spadku pogłowia tych zwierząt w skali krajowej.

⁴ Kierunki chowu bydła opracowano na podstawie procentowego udziału krów mlecznych w ogólnym stadzie bydła na terenie badanej gminy.

3. Struktura agrarna

W strukturze władania użytkami rolnymi na Kurpiach zdecydowanie dominuje rolnictwo nieuspołecznione, zajmujące w większości gmin tego regionu blisko 100% powierzchni użytków rolnych. Jedynie w gminie Baranowo udział rolnictwa uspołecznionego był nieco większy i wynosił około 2,5% ogólnej powierzchni użytków rolnych.

Przeciętna wielkość gospodarstw indywidualnych na Kurpiach należy do większych w skali kraju i wahała się od około 10 ha w gminie Baranowo do 12,5 ha w gminie Czarnia i prawie 14 ha w gminie Turośl. Najwyższym udziałem gospodarstw o powierzchni powyżej 15 ha w powierzchni ogólnej gospodarstw indywidualnych charakteryzowały się gminy: Turośl i Olszewo-Borki (powyżej 50%), a w pozostałych gminach Kurpiowszczyzny udział ten należał także do wysokich i był podobny do analogicznego udziału na obszarach pojeziernych Polski północnej. Dla odmiany udział gospodarstw indywidualnych o powierzchni do 5 ha w ogólnej powierzchni gospodarstw indywidualnych, należał do najniższych w skali kraju i we wszystkich badanych gminach nie przekraczał 5% (por. też ryc.3).

4. Ludność rolnicza i zatrudnienie w rolnictwie

Według danych Spisu Rolniczego z 1986 r. badany obszar należał do terenów wybitnie rolniczych. Udział ludności skupionej w indywidualnych gospodarstwach rolnych wynosił od 60 do 70% w gminie Kadzidło, 70-80% w gminach: Czarnia, Myszyniec, Baranowo i Olszewo-Borki, po ponad 80% w gminach: Lelis, Łyse, Turośl i Zbójna. O typowo rolniczym charakterze tego obszaru świadczy także bardzo wysoki wskaźnik czynnych zawodowo w rolnictwie w stosunku do zatrudnienia ogółem. Według NSP z 1978 r. wynosił on od 60 do 70% w gminach: Kadzidło i Olszewo-Borki, po 70-80% w gminach: Czarnia, Myszyniec, Baranowo, Lelis i Zbójna i ponad 80% w gminach : Łyse i Turośl. Wskaźnik zaś czynnych zawodowo w rolnictwie na 100 ha użytków rolnych (pracujących głównie w swoim gospodarstwie rolnym) był w badanych gminach, w 1986 r., znacznie niższy od przeciętnego w kraju i wahał się od 15 - 20 osób w gminach: Myszyniec, Czarnia, Turośl i Zbójna po 20 -25 osób na obszarze pozostałych badanych gmin (por. ryc.4).

Obszar Kurpi charakteryzuje natomiast stosunkowo korzystna, w porównaniu do innych obszarów w kraju, struktura wieku zatrudnionych w rolnictwie. W większości badanych gmin odsetek osób w wieku 60 lat i więcej był w roku 1986 niższy niż średni w kraju i wynosił poniżej 15% a w gminie Turośl nawet poniżej 10%. Negatywną zaś cechą ludności zatrudnionej w rolnictwie

Kurpi był stosunkowo niski poziom przygotowania zawodowego rolników. Udział ludności z wykształceniem ponad podstawowym w rolnictwie indywidualnym w 1978 r. w gminach Turośl i Łyse należał do najniższych w skali kraju i wynosił poniżej 5% w pozostałych badanych gminach wahał się w granicach 5 - 10%. Bardzo wysoki był natomiast, w tym samym czasie, udział ludności bez ukończonej szkoły podstawowej w ogólnej liczbie ludności zatrudnionej w rolnictwie indywidualnym - wynoszący w gminie Zbójna ponad 50%, a w gminach Turośl, Łyse, Myszyniec, Czarnia, Baranowo 40 - 50%. Bardzo niekorzystną cechą zatrudnienia w rolnictwie tych obszarów, podobnie jak w większości terenów rolniczych Polski północno - wschodniej, jest wysoki wskaźnik maskulinizacji zawodu rolnika. Liczba kobiet w wieku 20 - 24 lata przypadająca na 100 mężczyzn w analogicznym przedziale wieku wynosi tu zaledwie około 60, a wspomniane wyżej proporcje w kolejnym przedziale wieku 20 - 29 lat są niewiele korzystniejsze. Prawie całkowity brak mechanizacji prac, w dziale produkcji zwierzęcej, powoduje, że jest ona wyjątkowo absorbująca czasowo i męcząca a to z kolei jest przyczyną nadmiernego odpływu młodych kobiet z rolnictwa, poszukujących łatwiejszych warunków życia i pracy w miastach. Brak dostatecznej liczby kandydatek na żony dla młodych rolników spowodować może poważną barierę w rozwoju rolnictwa na tych obszarach w przyszłości, zwłaszcza że są to jednocześnie obszary wiejskie charakteryzujące się słabym wyposażeniem w infrastrukturę techniczną i społeczną.

5. Siła pociągowa i mechanizacja rolnictwa

Według niepublikowanych materiałów B. Gałczyńskiej⁵, zarówno w 1978 r. jak i 1988 r. rolnictwo Kurpi należało do najslabiej wyposażonych w siłę pociągową w skali całego kraju. W 1978 r. ogólne zasoby siły pociągowej w rolnictwie (łączna siła zwierząt i siła mechaniczna), w jednostkach umownych na badanych obszarze wahała się od 14 jednostek w gminie Turośl do 15 - 20 jednostek w pozostałych badanych gminach, przy przeciętnej dla kraju w tym roku wynoszącej 27,4 jednostek. W większości gmin kurpiowskich w 1978 r. ponad 70% ogólnych zasobów siły pociągowej w rolnictwie stanowiła siła zwierząt. Liczba koni na 100 ha użytków rolnych była w tym roku dość zróżnicowana i wahała się od 9 sztuk w gminie Turośl do 10 - 12 sztuk w gminach : Kadzidło i Baranowo, po 15 sztuk w gminie Olszewo-Borki. W ciągu następnych dziesięciu

⁵ Por. B. Gałczyńska 1982, Siła pociągowa w rolnictwie nieuspołecznionym w Polsce według gmin. 16 s. maszynopisu w Archiwum KPZK PAN i zestawy danych statystycznych w Zakładzie Geografii Rolnictwa IG i PZ PAN.

lat liczba koni przypadająca na jednostkę powierzchni rolniczej zmniejszyła się na Kurpiach znacznie i w 1988 r. wynosiła odpowiednio: 5-7 sztuk w gminach: Turośl, Łyse i Kadzidło, 8-10 sztuk w gminach: Myszyniec, Czarnia, Baranowo, Lelis i Zbójna i 13 sztuk w gminie Olszewo-Borki.

Pod względem wyposażenia w siłę mechaniczną był to nadal obszar charakteryzujący się najniższym poziomem w skali kraju. Moc ciągników w koniach mechanicznych na 100 ha użytków rolnych była na Kurpiach 2 - 3 razy niższa od przeciętnej krajowej dla tego roku (1987) wynoszącej 270 KM. Najniższym poziomem wyżej wspomnianego wskaźnika mechanizacji charakteryzowała się w 1987r. gmina Baranowo (58,4 KM/100 ha), bardzo niski był też on w gminach: Myszyniec (880,5KM) i Zbójna (78,8 KM), a w pozostałych gminach Kurpiowszczyzny wahał się on od 100 do 130 KM na 100 ha użytków rolnych. Był to więc poziom szczególnie niski w porównaniu do analogicznego wskaźnika dla rolnictwa indywidualnego z terenów charakteryzujących się wyższym poziomem kultury rolnej takich jak: Wielkopolska, Dolny Śląsk i Śląsk Opolski, gdzie wynosił on 300 - 400 KM a nawet powyżej 400 KM/ 100 ha użytków rolnych (por. też ryc.5).

6. Nawożenie mineralne

Innym rodzajem nakładów w rolnictwie, który charakteryzuje się bardzo niskim poziomem, w porównaniu z innymi regionami kraju, są nakłady na nawożenie mineralne. Zużycie nawozów sztucznych, w czystym składniku NPK, na 100 ha użytków rolnych w 1978 r. było najniższe w gminie Łyse (88 kg/1 ha), bardzo niskie w gminach Turośl (96.3kg/ 1ha) i Zbójna (94,6kg/1ha). Najwyższy zaś poziom nawożenia mineralnego w tym roku miał miejsce w gminach: Olszewo-Borki i Baranowo (po około 125kg/1ha), co przy średniej krajowej dla tego roku wynoszącej około 190kg/1ha było i tak wielkością małą.

W roku 1988 poziom nawożenia mineralnego we wszystkich gminach dla danego obszaru był niższy niż w roku 1978 od kilku do kilkadziesiątu kilogramów na 1 ha. Ponieważ przeciętne zużycie nawozów mineralnych w kraju było w tym drugim roku nieco wyższe (196kg/1ha) niż w roku 1978, oznacza to, że różnica w poziomie zużycia nawozów sztucznych pomiędzy Kurpiami a resztą kraju wzrosła jeszcze bardziej powiększając i tak już znaczny dystans dzielący ten region od innych obszarów w kraju. Wielkość zużycia nawozów mineralnych na Kurpiach w 1988 r. ilustruje ryc. 6.

7. Produkcja i towarowość rolnictwa⁶

W produkcji globalnej rolnictwa na Kurpiach ma miejsce stan zbliżony do równowagi pomiędzy produkcją roślinną i zwierzęcą. Spośród badanych gmin najwyższym udziałem produkcji roślinnej w produkcji globalnej rolnictwa 1978r. charakteryzowała się gmina Zbójna (53,4%), a najniższym gmina Łyse (49,1%). Najważniejszymi komponentami, z punktu widzenia struktury produkcji globalnej rolnictwa tego obszaru były: mleko posiadające najwyższy udział w gminach: Lelis (19,2%), i Zbójna (18,3%) i Barnowo (24,2%), oraz ziemniaki stanowiące 13,5% produkcji globalnej w gminie Turośl, około 18% w gminach: Baranowo, Kadzidło i Myszyniec, aż po 20,4% w gminie Lelis. Ważnym komponentem produkcji globalnej na Kurpiach były ponadto zwierzęta wieprzowe - zajmujący 10 -12% produkcji rolniczej w gminach Baranowo, Turośl i Zbójna, 13 -15% w gminach: Lelis, Kadzidło i Łyse. Stosunkowo dużym udziałem, w strukturze wartościowej produkcji globalnej charakteryzowała się na tym obszarze produkcja z łąk i pastwisk (14 , 4% w gminie Barnowo i 16% w gminie Lelis), oraz produkcja żyta (po około 8-9%).

Wielkość produkcji globalnej rolnictwa, określana najczęściej pojęciem produktywności ziemi, należała do najniższych w skali kraju i wynosiła : 19,3 tys. zł/1ha użytków rolnych w gminie Turośl, ok. 23 tys. zł w gminach : Baranowo, Myszyniec i Zbójna, po 24-25 tys. zł/ 1ha w pozostałych badanych jednostkach (przeciętna dla kraju wartość produkcji globalnego rolnictwa wynosiła w tym roku 35,2 tys. zł/ 1 ha a w licznych gminach Wielkopolski, Dolnego Śląska i strefy podmiejskiej Warszawy uzyskiwana nawet powyżej 50 tys. zł/ 1ha).

Badania prowadzone w latach późniejszych (por. A.P. Wiatrak, 1989 s.31,tab.3) potwierdzają, że region ten (woj. ostrołęckie), charakteryzuje nadal najniższy poziom produktywności ziemi w porównaniu ze wszystkimi pozostałymi województwami w kraju.

Wspomniane wcześniej niskie nakłady na techniczne środki produkcji na Kurpiach, pomimo występowania tam dość znacznych rozmiarów gospodarstw indywidualnych, były przyczyną niskiego poziomu produktywności pracy, czyli małych wartości produkcji globalnej rolnictwa przypadających na 1 osobę czynna zawodowo w rolnictwie. Wskaźnik ten wahał się mianowicie w 1978r. od 75 do 100 tys. zł w gminach: Turośl, Zbójna, Myszyniec i Barnowo do 100 -125 tys. zł w pozostałych badanych gminach - przy średniej dla kraju w tym roku

⁶ Tą część opracowania oparto na jedynych dostępnych danych dotyczących wielkości i struktury produkcji globalnej i towarowej rolnictwa, w skali gmin, dla 1978 r., opracowanych na zlecenie Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN przez Departament Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej GUS. Dla późniejszych lat danych takich brak.

wynoszącej 127 tys. zł/ 1 osobę.

W strukturze produkcji towarowej rolnictwa na Kurpiach dominowała zdecydowanie produkcja zwierzęca. Stanowiła ona mianowicie około 80% całej produkcji towarowej rolnictwa w gminach: Myszyniec i Zbójna, blisko 90% w gminach: Baranowo, Lelis i Olszewo-Borki, aż po 90,5% w gminie Turośl. W ramach produkcji towarowej podstawowymi jej składnikami były: mleko i żywiec wieprzowy. Najwyższym udziałem mleka w produkcji towarowej rolnictwa charakteryzowały się gminy: Baranowo (42%) i Turośl (38%). Najniższy był on zaś w gminie Zbójna (24%). W pozostałych badanych gminach udział mleka w produkcji towarowej rolnictwa wynosił od 30 do 35%. Najwyższym udziałem żywca wieprzowego w produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego na Kurpiach charakteryzowały się gminy: Kadzidło i Olszewo-Borki (po około 30%), oraz gminy: Zbójna i Lelis (po około 27%).

Istotną pozycją w produkcji towarowej rolnictwa na Kurpiowszczyźnie była też produkcja żywca bydłowego, której udział wahał się od 12-13% w gminach: Kadzidło, Zbójna, Olszewo-Borki i Łyse, po 15-18% w gminach: Turośl, Myszyniec i Lelis. Po kilka procent (3-6%) produkcji towarowej rolnictwa na tym obszarze stanowiły ponadto jaja i ziemniaki. Te ostatnie w znaczniejszej mierze były jednakże podstawą w tuczu trzody chlewnej, niż produktem wymiany towarowej.

Teren Kurpi charakteryzował się też stosunkowo niskim stopniem towarowości rolnictwa. Udział produkcji towarowej w produkcji globalnej rolnictwa, w 1978 r., należał do niższych w skali kraju i wahał się od 37-38% w gminach Myszyniec i Lelis do 40-45% na terenie pozostałych badanych gmin (przeciętny stopień towarowości rolnictwa dla indywidualnego, w tym roku w kraju wynosił około 50%). Rolnictwo Kurpi było więc w znacznej mierze rolnictwem o charakterze samozaopatrzeniowym - w ponad 50-60% produkującym na własne potrzeby.

Niska jakość gleb, niski poziom nakładów na produkcję rolniczą i ekstensywny charakter gospodarowania na zajmujących tu duże powierzchnie użytkach rolnych, były powodem bardzo niskich lub niskich efektów produkcyjnych rolnictwa tak w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych, jak też na 1 osobę czynną zawodowo w rolnictwie. Jednakże w stosunku do jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej efekty rolnictwa indywidualnego na Kurpiach należałoby ocenić nieco korzystniej. Przeprowadzone przez autora tej pracy badania stopnia wykorzystania rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce⁷ (por. R. Kulikowski

⁷ Miarą stopnia wykorzystania rolniczej przestrzeni produkcyjnej była w tych badaniach wartość produktywności ziemi (wielkość produkcji globalnej rolnictwa w zł, w cenach stałych na 1 ha użytków rolnych) przypadająca na 1 punkt ogólnego wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej opracowanego przez IUNG w Puławach (por. walo-ryzacja ... 1981, s. 334-411).

1986) wykazały że jest on na Kurpiach zbliżony do przeciętnego dla kraju, choć i tu pomimo niezbyt dużego obszaru objętego badaniami wykazuje on znaczne zróżnicowanie przestrzenne (por. ryc. 6).

8. Zakończenie

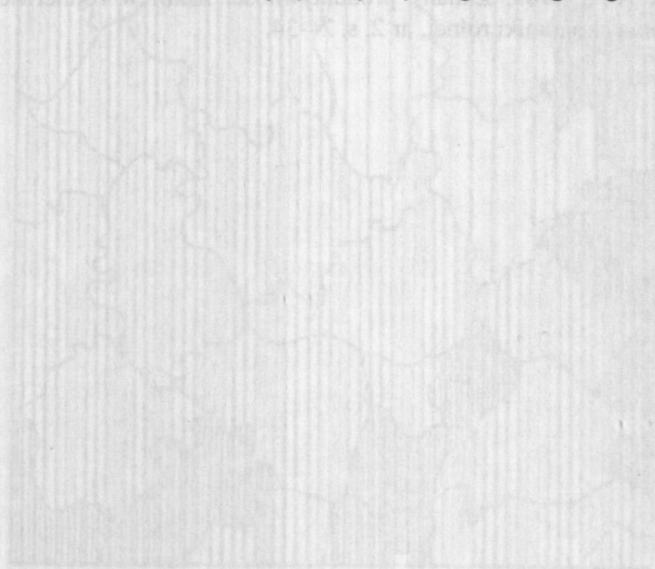
Wspomniana na wstępie tego opracowania niska jakość gleb na Kurpiach w połączeniu z niskimi nakładami na środki trwałe i obrotowe w rolnictwie, są przyczyną niskich jego efektów - tak jeśli chodzi o produktywność ziemi i produktywność pracy jak też wielkości produkcji towarowej rolnictwa w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Dokonana przez autora niniejszego opracowania (por. R. Kulikowski, 1990), próba delimitacji obszarów problemowych rolnictwa w Polsce⁸ wykazała, że teren Kurpiowszczyzny wraz z kilkoma innymi sąsiadującymi z nimi gminami stanowi jeden z wyraźniej zaznaczonych obszarów problemowych rolnictwa w Polsce. Na ogólną liczbę ośmiu cech diagnostycznych (por. przyp. nr 8), określających negatywne zjawiska z zakresu: struktury agrarnej, organizacji i techniki oraz cech produkcyjnych rolnictwa, na terenie gmin kurpiowskich ma miejsce koncentracja 3, 4 a nawet 5 z nich. Są to mianowicie gminy o najniższym w skali kraju poziomie mechanizacji rolnictwa indywidualnego, najniższym poziomie nawożenia mineralnego, najniższym poziomie przygotowania zawodowego rolników i bardzo niskich efektach produkcyjnych rolnictwa w tym zwłaszcza niskiej wartości produkcji rolniczej przypadającej na 1 ha powierzchni użytkowej rolniczo.

⁸ Podstawą określenia obszarów problemowych rolnictwa w Polsce był w tym opracowaniu najniższy poziom ośmiu cech diagnostycznych reprezentujących cechy społeczno-własnościowe, organizacyjno-techniczne i produkcyjne rolnictwa a mianowicie:

- 1) Nadmierne rozdrobnienie gospodarstw indywidualnych
- 2) bardzo małe rezerwy siły roboczej w rolnictwie
- 3) Bardzo niekorzystna struktura wieku zatrudnionych w rolnictwie mierzona wysokim udziałem ludności w wieku powyżej 60 lat wśród zatrudnionych w rolnictwie
- 4) Bardzo niski poziom przygotowania zawodowego rolników
- 5) Bardzo niski poziom nawożenia mineralnego
- 6) Bardzo niski poziom mechanizacji rolnictwa
- 7) Bardzo niski poziom produktywności ziemi
- 8) Bardzo niski poziom specjalizacji rolnictwa

Przez poziom bardzo niski rozumiano 1/5 informacji statystycznej w zakresie danej cechy w następujących 5 klasach rozpiętości: I - bardzo niski, II - niski, III - średni, IV - wysoki, V - bardzo wysoki.

Pomimo wspomnianych wyżej niskich efektów produkcyjnych, rolnictwo dominuje na Kurpiach jako wiodąca funkcja na terenach wiejskich.⁹ Niestety dominacja tej funkcji wynika nie z wysokiego poziomu jej rozwoju a z faktu, że inne działy gospodarki są tu jeszcze słabiej niż rolnictwo rozwinięte. Wspomniane zaś we wstępnej części tej pracy wysokie walory Kurpiowszczyzny - tak jeśli chodzi o unikalne w skali kraju cechy krajobrazu naturalnego i kulturowego docenianego już od bardzo dawna (por. np. A. Chętnik, 1938), powodują, że region ten zasługuje nie tylko na zainteresowanie ale i pomoc ze środków centralnych kraju. Wielofunkcyjność, jako droga rozwoju tego obszaru, z naturalną harmonią rolnictwa, leśnictwa i turystyki, byłaby drogą dla tego regionu słuszną.

⁹ Por. W. Stola, Zróżnicowanie funkcjonalne gmin Polski, Przegląd Geograficzny (w druku)

Literatura

1. Chętnik A., 1938, Myszyniec - ośrodek etnograficzny Kurpiów, Nowogród.
2. Kulikowski R., 1990, Obszary problemowe rolnictwa w Polsce. 30 s. maszynopis powielany, Archiwum Problemu CPBP 03.12 w IGIPZ PAN
3. Kulikowski R., 1986, Wykorzystanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce - próba analizy przestrzennej, Przegląd Geograficzny, t. 58, z. 1-2, s. 191-202.
4. Strzemiński M., Witek T., 1978, Gleby (w:) Atlas Narodowy Polski.
5. Wiatrak A.P., 1989, Zmiany produktywności ziemi w rolnictwie polskim, Zagadnienia ekonomiki rolnej, nr 2, s. 24-34.

Podstawą określania obszarów problemowych rolnictwa w Polsce był w tym opracowaniu poglądowy podział obszarów diagnostycznych reprezentujący schemat społeczno-własnościowy, uprawy i zasoby techniczne i produkcyjne rolnictwa w mikroregionach:

- 1) obszar nie rolniczy (niezależnie od formy własności i rodzaju uprawy)
- 2) obszar z małą rezerwą siły roboczej w rolnictwie
- 3) obszar z niskim poziomem struktury wiekowej w rolnictwie (średnia wieku w gospodarstwach indywidualnych w wieku powyżej 50 lat waga strukturalnych w rolnictwie)
- 4) obszar z niskim poziomem przyrostu siły roboczej w rolnictwie
- 5) obszar z niskim poziomem posiadania maszynowego
- 6) obszar z niskim poziomem mechanizacji rolnictwa
- 7) obszar z niskim poziomem produkcji w rolnictwie
- 8) obszar z niskim poziomem produkcji w rolnictwie

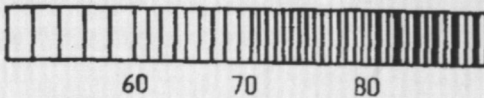
Ryc. 1. Ogólny wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej IUNG (w punktach).

40 50

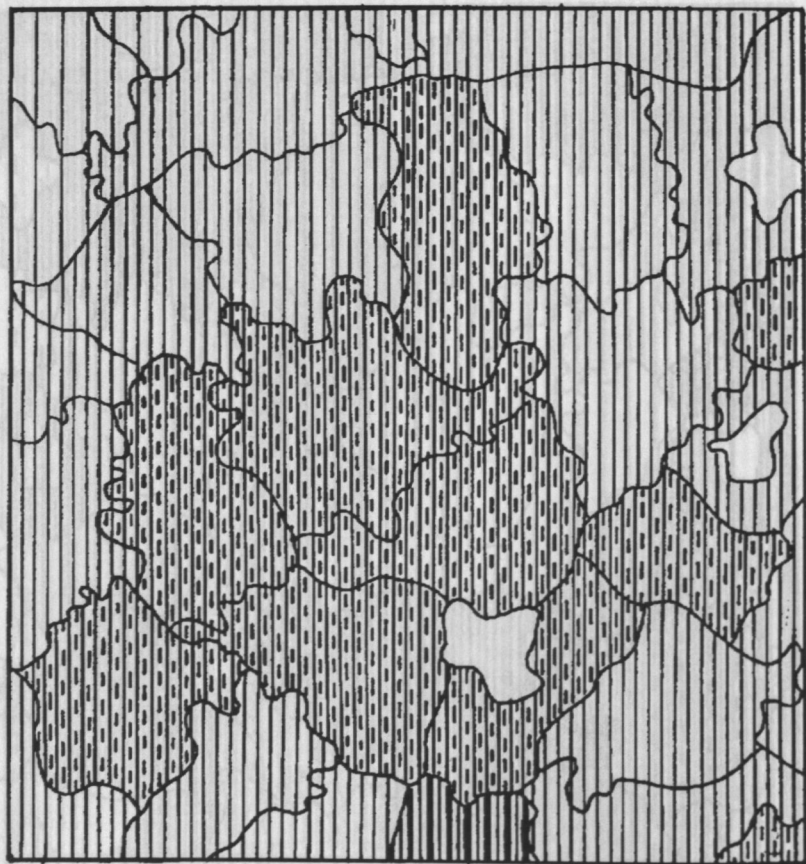
Ryc. 2. Obsada zwierząt gospodarskich ogółem (w sztukach dużych / 100 ha użytkowników rolnych. Rolnictwo nieuspołecznione, 1988 r.

Ryc. 3. Udział gospodarstw indywidualnych o powierzchni powyżej 15 ha w procentach ogólnej powierzchni gospodarstw indywidualnych, 1981 r.

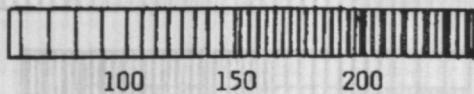

Ryc. 4. Zatrudnienie w rolnictwie. Pracujący głównie w swoim gospodarstwie rolnym na 100 ha użytków rolnych, 1986 r.

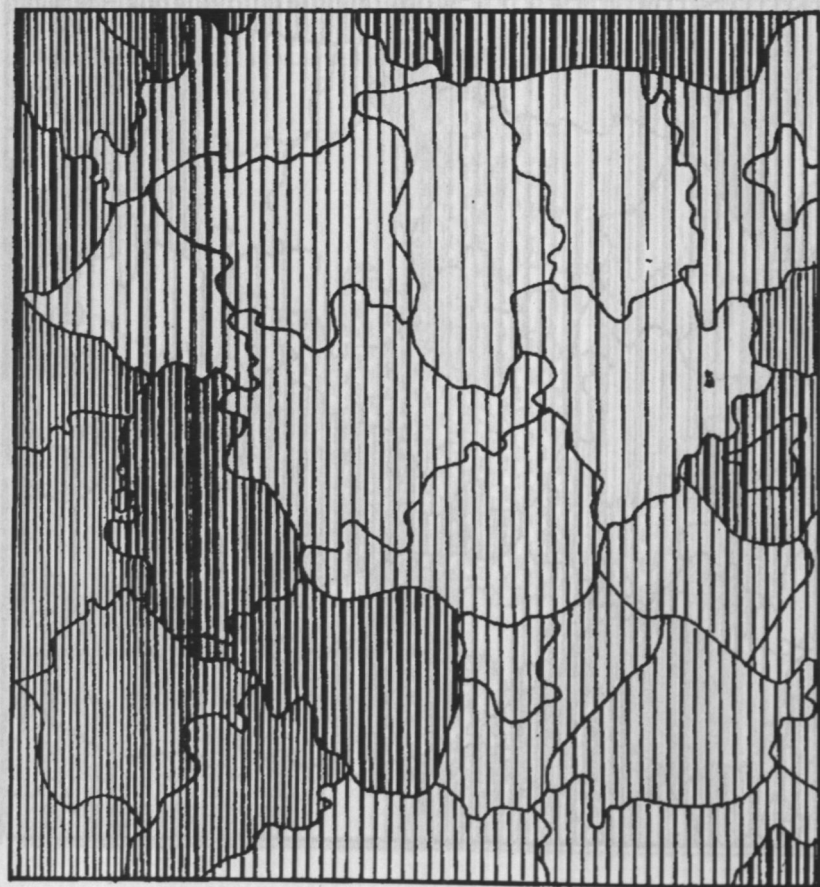

Ryc. 5. Mechanizacja rolnictwa. Moc ciągników w KM na 100 ha użytków rolnych. Rolnictwo nieuspołecznione, 1987 r.

Ryc. 6. Nawożenie mineralne. Zużycie nawozów sztucznych w kg NPK (w czystym składniku) na 1 ha użytków rolnych. Rolnictwo nieuspołecznione, 1988 r.

90

100

120

Ryc. 7. Wykorzystanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Wartość produktywności ziemi (w zł, w cenach stałych na 1 ha użytków rolnych) przypadająca na 1 punkt ogólnego wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej IUNG. Rolnictwo nieuspołecznione, 1978 r.

500

600

Ryc. 8. Obszary problemowe rolnictwa. Liczba cech negatywnych będących podstawą określenia obszarów problemowych rolnictwa w Polsce.

